

УДК 39(=161.2):316.347+801.631.5

Ніна Марченко
(Київ)

БАГАТОВІКОВА ТРАДИЦІЯ ПОЕТИЧНОГО МИСЛЕННЯ УКРАЇНЦЯ – ОДНА З РИС ЙОГО ЕТНОМЕНТАЛЬНОСТІ

Стаття присвячена українській народній пісні, у якій відображено тисячолітню традицію народу, що об'єднала поетичне мислення та музичну натуру людини. Різноманітна палітра тематичних картин пісні бере свій початок у найдавнішому пласті народної поезії та народної обрядовості – колядках і щедрівках. На прикладі життєвої та творчої діяльності композитора, фольклориста і видатної особистості в історії України Миколи Леонтовича показано вплив української пісні на його інтерпретаційну діяльність, що стала набутокм світової музичної культури.

Ключові слова: музичність, образ, пісня, поетизація, поетичне мислення, уява, колядка, щедрівка.

Статья посвящена украинской народной песне, в которой отражена тысячелетняя традиция народа, объединившая поэтическое мышление и музыкальную натуру человека. Разноцветная палитра тематических картин песни восходит к древнейшим пластам народной поэзии и народной обрядности – колядкам и щедровкам. На примере жизненной и творческой

деятельности композитора, фольклориста и выдающейся личности в истории Украины Николая Леонтовича показано влияние украинской песни на его интерпретационную деятельность, которая стала достоянием мировой музыкальной культуры.

Ключевые слова: музыкальность, образ, песня, поэтизация, поэтическое мышление, воображение, колядка, щедровка.

The article deals with a soul of Ukrainian people – a folk song which reflects a millennial tradition of the Ukrainians that united human poetic thinking and musical nature. The variegated palette of folk song's theme scenes originates from the most ancient stratum of folk poetry and folk rites – from the Christmas carols and New Year's songs. By the way of example of career and creation of Mykola Leontovych, a composer, folklorist and a prominent personality in the Ukrainian history, the article shows the influence of Ukrainian songs on his interpretative work which has become a big contribution to the world musical culture.

Keywords: Christmas carol, musicalness, image, song, poetization, poetic thinking, imagination, *shchedrivka* (New Year's song).

Нині можна багато дізнатися про етнографічну спадщину українського народу завдяки нелегкій праці етнографів та фольклористів. Так, важливими є етнографічна діяльність і спадщина Володимира Гнатюка, який записував, упорядковував українські пісні з різних регіонів України, обґрунтовував їх з наукового погляду, завдяки чому світ побачив двотомник колядок, до якого ввійшов увесь матеріал, зібраний фольклористами до ХХ ст. Саме в працях В. Гнатюка можна простежити розвиток етнографії на теренах України, починаючи від М. Цертелєва і закінчуючи працями науковців початку ХХ ст. [3, с. 3–10, с. 16–17]. Науковець у своїй праці наводить свідчення чужоземців, що яскраво характеризують етноментальність українця – музичність та поетичність його душі, що має свої архетипи в принципах конституювання життєдіяльності і культурного простору сучасного українства – в кордоцентризмі, пов'язаному, на перший погляд, з емоційністю, чутливістю, романтизмом, сентименталізмом, звідки й «походить знана українська поетичність, пісенність, ісіхастський містицизм» [15, с. 13]. Росіянин А. Павловський не тільки полюбив українську пісню, став прихильником української мови, вивчив її і 1818 року уклав першу граматику, а ще й окреслив ментальні риси українців – природну проникливість, гостроту розуму, гостинність, справедливість, любов до порядку й чистоти, схильність до наук. До того ж зауважив, що українці «мають нахил до музики та спосібність до співу... Їх пісні майже все сумні. Укрита в них мудрість, невимушене висловлювання думок і блис-

куча ніжність та невинність... Що може вразити сильніше, як прислухатися, коли в Україні вечорами у літню пору співають свої сумні пісні» [3, с. 11]. Німецький поет Ф. Боденштадт, який 1845 року переклав збірку українських народних пісень німецькою мовою, казав, що «українська мова найзвучніша з усіх слов'янських і з великими музикальними завдатками. У жодній іншій землі дерево народної поезії не дало таких величних плодів, ніде дух народу не відбився так живо й світло в піснях, як в Україні. Який чулий подив суму, які чисто людські почування... Яка ніжність разом із мужньою силою проймає його любовні пісні! Особливо треба ще вказати на текст і чистоту, що панують у тих піснях» [3, с. 11–12]. Видатний російський письменник Олексій Толстой писав у листі до брата: «Приїхав з України і привіз звідти чарівні національні мотиви, що вразили серце. Ніякий інший народ не виявив себе в піснях так яскраво й гарно, як український. Слухаючи їх, бачиш краще давнину, ніж читаючи Гоголя» [3, с. 12]. А ось польський дослідник Я. Бродзинський висловлювався так: «В їхніх піснях все природно, ясно, мило і все йде до діла... У них пісні виростають самі, як квіти на полях зелених, і їх стільки, що жоден народ у світі не може цим похвалитися» [1, с. 46].

Що ж то за сила слова і звучання захована в тих піснях, які не залишили байдужими багатьох вихідців інших народів, які надихали їх ставати сподвижниками народу, якого нібито й не існувало, не кажучи вже про буття його слова й культури? Чи не найкраще змогли відповісти на це питання О. Потебня та І. Франко,

які вбачали в українській народній поезії, що у вустах людини переходила в музику, яка, говорячи сучасною мовою, чинила вплив на інших або ж давала поштовх до дії, надихала на творчість. І. Франко писав, що зі сторінок фольклорних творів «до нас починає промовляти душа чоловіка безпосередньо устами до уст, і ми відразу здобуємо можливість заглядати в душу, в чуття, змагання, радощі і смутки прадавніх, давно загблих і забутих поколінь» [23, с. 383]. І. Франко одним із перших звернув увагу на поетичну асоціацію в мисленні людини, зокрема українця, а О. Потебня визначив основні закони створення рядів уявлень людини, а саме – асоціацію і злиття. Під асоціацією вчений розумів «різномірне сприйняття, що відбувається одночасно, або ж поступово, не знищуючи натомість своєї самостійності, залишаючись самим собою, зливаючись у єдине ціле», а злиття може відбуватися тоді, коли «два різних уявлення сприймаються у свідомості як одне ціле. Нове сприйняття чогось у свідомості людини обов'язково поєднується з попереднім або входить у її свідомість, або ж, на крайній випадок, приводить до незрозумілого стану, який назвемо рухом. Так, за допомогою злиття утворюється зв'язок між такими уявленнями, не поєднаними спочатку ні одночасністю, ні послідовністю своєї появи в душі» [20, с. 91].

У поєднанні уявлень людини виникає своєрідний процес образотворення, або образності, поєднання відбувається за ознаками схожості («святий – праведний»), протиставлення («світло – чорнота»), у часовому вимірі («весна – розквіт») та у просторовому розташуванні («рідна земля – чужий край»). Унаслідок розбудови таких асоціативних рядів у мисленні людини відбувається освоєння дійсності в бік прекрасного, яке намагаються відтворити за допомогою мовних засобів для опису відчуттів, переживань, власних міркувань, стану душі і т. д. З'являються твори, пройняті поняттєвими й інтуїтивними елементами, що викликають естетичні почуття, в емоційності яких закладено пізнавальний досвід людини, за допомогою якого осмислюється зміст почутого через відтворювально-творчу уяву співпереживання, характерного для світосприйняття. Суб'єктивні переживання людини стають всеохоплювальними і їх визначають як

духовні переживання, коли людина піднімається над власним «Я», отримуючи натхнення від справді «важливих цінностей», перебуваючи у стані концентрації, насолоджуючись музикою, мистецтвом, природою [24, с. 130].

У такому процесі сприйняття переважають уявлення й образи уяви, почуття, які вже певною мірою сформовані у людини з дитячих років і продовжують розвиватися, що й підтверджує думку О. Потебні про «тотожність образу й уявлення» [7, с. 19] у мисленні людини. Тому в народній творчості діють: 1) чинник природного довкілля, що надихає; 2) людський чинник – товариськість як риса характеру людини, що передбачає потребу ділитися з іншими; 3) чинник підсвідомості мислення людини, а саме – властивість душі людини отримувати естетичну насолоду від спочатку створеного в уяві образу, а потім – перетворення його в «уявну» реальність (творчість). Усе це є виявом ментальності українця – творити прекрасне. Це підтверджує і думка В. Личковаха, який зазначає, що «етнічний зміст (і форма) культури визначається природними, історичними, ментально-психологічними, мовними, світоглядними чинниками» [15, с. 10].

М. Костомаров зазначав, що «головним предметом етнографії, або науки про народ, є не речі народні, а сам народ, не зовнішні сторони його життя, а саме життя» [12, с. 5], тобто потрібно зрозуміти душу народу, бо головне – «розуміння народного Духу» [12, с. 6]. Те саме можна сказати і про фольклор, оскільки в асоціаціях народу, а саме – в його душі, на основі та у формі мовних засобів створено чуттєво-конкретний, або ізоморфний, мистецький світ народної поезії та пісні, що є невіддільним від душі та мови народу. «Пісні показують знану духовну сторону народу», – стверджував М. Костомаров [12, с. 12], а І. Огієнко наполягав на тому, що «мова народу ніколи не вмирає... Перемогла українська пісня, вся народна творчість, сам український дух. Власне українська пісня найбільше зберегла нашу мову за того часу, коли сперечалися за її існування» [18, с. 126]. Перемогла в історії України ота «внутрішня форма мови» [19, с. 118–119], бо, як зазначає М. Дмитренко, «кожне слово проходить через образний стан і кожен акт пізнання

потребує від людини певних творчих зусиль, гри уяви» [9, с. 118].

Отже, поетична асоціація українця, закладена в його характері, була рушійною силою у створенні та сприйнятті фольклорних надбань народу, що характеризується надзвичайною силою впливу на асоціативне мислення індивідуума, який розмовляє з ним його рідною мовою, а також на асоціативне мислення індивідуума, для якого словесний контекст переважно був чужоземним. Зазначимо, що в науці існують терміни «фузія» та «дифузія», правда, у вузькому значенні, але в тій інтерпретації, яка схожа на визначення О. Потебнею ще в XIX ст. термінів «злиття» та «асоціація». Однак глибше розглянувши використання цих термінів у структурному аналізі слова чи в культурологічному трактуванні певних явищ, можемо зробити висновок, що ці терміни з'явилися на ґрунті асоціативного мислення науковців. Що стосується дослідження фольклорного надбання народів, то такі поняття можуть використовуватись у їхньому взаємозв'язку, а саме: у процесі «фузії» за допомогою мовних засобів та мислення людини відбувається свідоме поєднання її почуттів, намірів, світоглядної позиції, вираження її поглядів на життя та ставлення до собі подібних, і все це – в межах одного етносу.

У злитті мислення і мови людини представлено її асоціативне сприйняття звичаєвих поглядів, надбань, що за допомогою демонстрації та інтерпретації поширює їх, тобто відбувається процес дифузії (відомого терміна з галузі природничих наук, у культурології – «дифузія культурна»), «взаємопроникнення та розповсюдження елементів культури при міжетнічних контактах» [25, с. 81]. Цікаво, як чужоземець, який володів або взагалі не володів українською мовою, зумів розпізнати в українській пісні душу народу, його характеристики? Що спонукало його викласти свої думки на папері, аби розповісти про красу української пісні, українського слова? Насамперед – це здатність людини мислити, сприймати, аналізувати і вбирати у свою душу все найкраще. Чужоземець за допомогою свого асоціативного мислення зміг відчути культуру українця, сприйняти її (відбувся процес злиття, за О. Потебнею), а потім ще й висловити свої думки на папері, тобто поділитися з

іншими, поширити свої знання на інших людей. Відчути душу українця, її красу допомагала народна пісня. І. Огієнко стверджував, що українська пісня втілює «щонайменше тисячолітню пісенну творчість українського народу, творчість, яка ніколи не переривалася, ніколи не спинювалася, цебто, наша мова жила разом зі своїм народом як вищий вияв його духовності» [18, с. 127]. Про це свідчить високорозвинена образна мова, великий набір поетичної фразеології, синонімічність мовних одиниць, різні форми символіки, паралелізму, протиставлень, стилістичних літературних форм – гіпербол, епітетів, метафор, порівнянь і т. д у мовних текстах пісень. Усі ці мовні форми, створені народом упродовж його історії, і стали одним із головних чинників формування мелодійної мови українця, його музичної натури. Та й «поезія не є виразом готового змісту, а, як і мова, – могутній засіб розвитку думки» [9, с. 119].

Однією з рис української ментальності, яку відзначав ще М. Костомаров, є спосіб мислення у формі *поетизації* – здатність уявляти, зображати дійсність у прикрашеному вигляді. Поетизація людського мислення полягає в ліричному світосприйнятті, у намаганні розбудовувати своє життя за законами краси, що виявлялося в оформленні осель і строїв, у ставленні до природи, у мелодійній та шляхетній за змістом пісні тощо [5, с. 557]. Поетизація (фр. *poétisation*) – змалювання будь-чого поетичними засобами, з піднесенням, ідеалізацією [22, с. 661]. У свою чергу слово «ідеалізація» (фр. *idéalisation, idéal* – укр. *ідеал*, від гр. *ιδέα* – укр. *ідея, первообраз*) має два тлумачення: 1) уявлення про когось чи щось як про значно краще й досконаліше, ніж воно є насправді; наділення когось або чогось властивостями, що відповідають ідеалу; 2) уявне конструювання понять про об'єкти, що не існують у дійсності, але мають прообрази в реальному світі [22, с. 332]. За такого тлумачення поняття «поетизація», на перший погляд, у мисленні людини можуть виникати лише думки, відірвані від дійсності, які вона ідеалізує, тобто робить неправдивими, вигаданими.

Однак сприйняття образів «краси», «добра» в уяві людини протистоїть сприйняттю образів «потворності», «зла». І людина зробила свій вибір. Вона віддала

перевагу першим образам, не думаючи навіть про те, що вона ідеалізує свій власний світ. А те, що в українській культурі «неповторними матеріальними витворами духу є писанка, вишиванка і пісня, за якими нас легко визнати у загальнолюдській сім'ї» [13], свідчить про врівноважену, раціональну поетизацію українським народом свого світосприйняття, закладену в його душі. *Поетизація душі українця* означає прагнення розпізнати прекрасне у навколишній природі, у спілкуванні з іншими людьми, в усвідомленні необхідності розрізнати добро і зло, у власній інтерпретації всього усвідомленого через предметний вияв власної душі у формі писанок і вишиванок, у багатобарвному звучанні народної пісні. За О. Потебнею, «найменші явища народної поезії побудовані на основі, створеній упродовж багатьох тисячоліть» [8, с. 119] в образах, коли той або інший образ, поданий «переказом», є відображенням не «недавнього сприймання» людиною, а «традиційного образу» [8, с. 123], що існував у мисленні людини з давніх-давен. Писанка, вишиванка і пісня є образами прекрасного у свідомості українця, що передавалося з покоління в покоління. І в такому досвіді переважна більшість інтелектуалів минулого вбачала майбутнє.

В. Давидюк, посилаючись на працю В. Петрова «Український фольклор», зауважує, що «діти переймають культурну спадщину від батьків, хоч вирішальну роль відіграє фольклорне оточення» [7, с. 18], а О. Потебня наполягав, що свідомість індивідуума формується «за допомогою слова і мистецтва» [19, с. 58], тому «народна пісня має входити до основ музичної освіти... бо творцем пісні є народ» [19, с. 59]. Народна пісня є не лише фольклорним надбанням народу, вона є ще й основним виразником його культурного скарбу, що представлено в сучасному розумінні культури на трьох рівнях – елітарному, народному й масовому. Тому-то в українській пісенній народній творчості так багато колядок і щедрівок, що дарували й дарують радість, створюють атмосферу благодаті душі українця в пору Різдва Христового та початку Нового року. Колядки та щедрівки становлять один із найдавніших пластів українських народних пісень, які можна піддати хронологізації, а якщо ще й розглядати їхні

мовні форми, – то й локалізувати. Отже, хронологічний рівень існування українських величальних обрядових пісень такий: це колядки й щедрівки 1) княжого періоду; 2) козачого періоду; 3) пізнішого періоду, пов'язані передусім з остаточним процесом християнізації народних звичаїв в Україні [17, с. 179], тобто майже цілковитою канонізацією християнською церквою звичаїв народу. Нині можна стверджувати, що й ХХ ст. не залишилося осторонь процесу творення чи внесення змін до тексту українських величальних пісень, що не є предметом цієї студії. Велика кількість величальних обрядових пісень, які були підґрунтям для всієї української народної пісенної творчості у її розвої, пояснюється нині концептом присутності в них жанрово-стильового способу вираження пошани до однієї особи чи групи осіб. Звеличання, або віншування, в українському фольклорі асоціюється з високим рівнем культури міжособистісних відносин, вироблених тисячолітньою традицією людських взаємин у суспільстві, присутністю тонкого чуття моралі й високої поезії слова, на чому наголошував І. Франко у своїй статті «Що таке поезія?» (1902) [23, с. 154]. Крім того, Каменяр пояснив стан людини, котра слухає колядки та щедрівки. Він писав, що «звеличання у колядках переносили людей в якийсь світ, близький і рідний їм, а при тім зовсім відмінний від того, серед якого минає їх убоге, клопітливе життя. Пісня відповідає простими словами їх найглибші, сердечні бажання, показує їх не як бажання, а як дійсність. Слухаючи колядки, такий бідолаха хоч на хвилю бачив себе заможним господарем. Пісня радує його, а глухе почуття дійсних життєвих клопотів хоч на хвилю уступає набік, впливає сльозами, – а не гіркими, а такими, що облегшують душу. Оце і єсть сила і суть поезії» [23, с. 154]. Українські колядки й щедрівки викликають у людей почуття піднесеності, емоційної врівноваженості в душі, миру й спокою, створюють відчуття свята. «Христос родився!» – «Славимо його!» – лунає скрізь у дні Різдва Христового, а в повітрі стоїть передзвін стоголосих церковних дзвонів. І то є поезія й сила музики, що підносить душу людини до небес, возвеличує її чарівністю слова і звука. Багатоголосся «Щедрика» з подільського краю зазирає до кожного

куточка на Землі, показуючи красу українського краю. Щедрівка лунає дитячими й дорослими голосами хорових колективів з усього світу, малюючи музичний образ України. Як ми знаємо, видатний український композитор Микола Дмитрович Леонтович (1877–1921) інтерпретував давню щедрівку, створивши шедевр світової культури. Митець Г. Шандровський згадує, що він «не раз чув, як по виході з театру після концерту люди наспівували собі під ніс чотири ноти “Щедрика”. А у випадках, коли співали по кілька концертів в одному місті, то часом і вдень на вулицях Парижа, Лондона, Відня, Берліна чутно було, як хтось відтактує собі ці чотири ноти... Під час сезону колядок по всій Америці і в Європі співають по радіо і телебаченню колядки, між котрими обов'язково вставляють у програму як шедевр “Щедрика” Леонтовича» [14, с. 102–103]. Справді, до Різдвяних пісень входять як схожі за сюжетом для кожного етносу, так і різні за змістом і звучанням пісні. Або навпаки – схожа музична інтерпретація переплітається зі схожими сюжетами. Наприклад, у Німеччині є популярна різдвяна пісня «Stille Nacht, heilige Nacht!» (укр. «Тиха ніч, Свята Ніч!»), слова до якої написані Йохеном Гроссманном [28, с. 143], а в Україні «Свята ніч» вважається народною колядкою [21].

Отже, упродовж ХХ ст. українська народна щедрівка «Щедрик» завдяки М. Леонтовичу стала не тільки відомою і популярною у всьому світі через неповторність свого звучання, а ще й стала різдвяною піснею у світовій пісенній культурі. Уперше «Щедрик» прозвучав у грудні 1916 року в актовому залі Київського університету Святого Володимира, в якому студентський хор під диригуванням М. Леонтовича давав концерт українських обрядових пісень. Хормейстер, він же й композитор-інтерпретатор, був нікому невідомим. А після концерту завдяки своєму «Щедрику», під час виконання якого «мелодія полилася як подих» [10, с. 91], цей художник української музики став в один ряд з видатними українськими композиторами, такими як М. Березовський, Д. Бортнянський, А. Ведель, М. Лисенко, К. Стеценко та ін. То як же досяг Микола Леонтович такої майстерності, про яку один із музикознавців написав, що в його творах простежується «урівноваже-

ність голосових партій, бездоганний стрій та інтонування, тонка майстерність фразування, жива пульсація ритму та динаміки, ясна, чітка й виразна дикція» [14, с. 115]. У своїх спогадах К. Стеценко так описував діяльність М. Леонтовича: «Його техніка, обробка найменшої речі настільки “ажурна”, ніби тонка різьба із золота, прикрашена самоцвітним камінням» [14, с. 76]. Як же зумів український Бах передати красу української народної пісні, красу української душі? Відповідь одна: уся та музикознавча характеристика твору і діяльності композитора закладена в українській історії і культурі, а саме в фольклорному надбанні українського народу. Митець із самого дитинства не тільки полюбив українську пісню, душею увібрав її в себе, а й зміг розпізнати її багатоголосся, образність, багатство у милозвучності української мови, у милозвучності, на перший погляд, її простих мелодій – то веселих і жартівливих, то сумних і тужливих, то величавих й урочистих, то дзвінких і щебетливих. Микола Бажан [14, с. 139–141] в одному зі своїх віршів, присвяченому М. Леонтовичу, мабуть, якнайкраще і якнайглибше зумів передати мальовничу палітру творчості художника музики: «Напийся музики криничної води // Краплина музики. І оживуть уста // Росинка музики. Бездонна глибина // Сльозинка музики. Як плач землі свята // Криниця музики. Не вичерпуть до дна // Її ні генію, ні вітру, ні літам...». Присвята Миколі Леонтовичу, а звучить як присвята українській народній пісні!

«Музична натура» українського народу була основою пісенної творчості і натхненням для композитора¹. На прикладі видатної особистості в українській культурі Миколи Леонтовича ми спробуємо показати вплив української народної пісні на творчість і життя композитора, який присвятив себе українській пісні, оскільки творчість і життєдіяльність М. Леонтовича це – «не звичайне явище в історії української культури», бо композитор зумів «глибоко розкрити співочу душу свого народу» [4, с. 3]. Для творчості композитора характерним є «на диво органічне поєднання яскравої національної визначеності... з найвищим досягненням професійної, “загальноєвропейської” хорової культури» [4, с. 3]. Г. Верьовка вба-

чав «походження образності і виразності голосів у поліфонічних обробках Леонтовича в народних піснях» [14, с. 88]. Не один Леонтович з самого дитинства увібрав у себе красу природи українського Поділля, про яке нині сучасники пишуть як про край з розвинутою традиційною хліборобською культурою і багатим та різноманітним народним мистецтвом і фольклором. Поділля – головний ареал поширення і збереження давнього явища української весняної обрядової пісенності [25, с. 310].

Саме природа є тим первозданним об'єктом, що породжує в людині відчуття прекрасного, оскільки «людина не відділяє себе від природи та не бачить межі між природним і людським» [26, с. 21]. Це й становить основу міфологічних вірувань первісної людини, розвинутих у часі і позначених певними самотніми ознаками того або іншого краю. Л. Гумільов [6, с. 23] стверджував, що «мислення індивідуума є одним цілим з його організмом, що означає, що воно, мислення, не полишає межі живої природи...», а «на етногенезу народу впливає географічне середовище» [6, с. 26]. Воно також впливає і на розвиток мислення людини, яка починає мислити у своєму сприйнятті навколишнього середовища естетичними категоріями, що, у свою чергу, або надихає на створення прекрасного, або ж, навпаки, змушує його ігнорувати. Та й переважна більшість детермінованих народнопісенних форм мають у своєму найменуванні лексеми, пов'язані з природою – веснянки, гаївки і т. д., бо «ритм природи, її календарний цикл, уподібнюється до ритмів людської життєдіяльності» [7, с. 126]. А ще натхненням для інтерпретаційної неповторної діяльності Миколи Леонтовича стало українське слово народної пісні. Він одним з перших записав народні пісні Поділля, обробив їх і видав друком, про що й згадує його донька Галина Леонтович [14, с. 11]. «Збірка пісень з Поділля» – єдиний надрукований твір українською мовою у дожовтневий період [4, с. 17], оскільки збірник українських пісень, що був виданий М. Лисенком, з'явився не в Росії, а в Лейпцигу (Німеччина). Сам М. Леонтович це пояснював так: «Гадаю, тому, що саме в ті роки Лисенко вчився у Лейпцизькій консерваторії й, напевне, мав зв'язок з нотним

видавцем, а ще й тому, що в нас в Росії не можна було дістати тоді дозвіл на друкування українських пісень» [14, с. 16]. У ті часи не можна було не тільки друкувати українські пісні, їх ще не можна було й співати. І. Годзішевський згадує, що одного вечора в семінарському саду зібралися хористи й заспівали українських пісень, а наступного дня Леонтовича як хормейстера викликав до себе інспектор семінарії й повідомив, що хор співав недозволених українських пісень, поставивши запитання юному Леонтовичу: «Як Ви могли зважитись на те? Вам як офіційному диригентові семінарського хору відомо, що співати українські пісні в прилюдних місцях заборонено височайшим указом?» На що Леонтович відповів, що пісні не заборонено, бо в збірнику, де вони розміщені, зазначено: «Дозволено цензурою!», а вони й співали пісню «Дума про Почаївську Божу матір». Однак Леонтович отримав наказ: «Без дозволу адміністрації семінарії заборонено співати будь-які українські пісні» [14, с. 19; 10, с. 33]. Під час одного з концертів у семінарії, на якому був присутній архієрей, після виконання української народної пісні «Ой, чи ж то причина, що я бідна дівчина» священнослужителем було висловлено обурення стосовно того, що «не можна допускати вуличні пісні до виконання в семінарському хорі, бо їхнє місце на п'яних весіллях» [10, с. 41], бо це «нагадує вулицю» [10, с. 29]. У той же час архієрей похвалив виконання хором російської народної пісні «Вниз по матушке по Волге». Перебуваючи на Донбасі, в Гришино, Леонтовичу довелося почути від директора школи: «Знаєте, Миколо Дмитровичу, не слід поки що розучувати з дітьми українських пісень» [10, с. 83]. А вирішивши надрукувати збірку пісень, М. Леонтович почув у нотній друкарні Чокілова на Фундуклівській вулиці у Києві: «Знову Леонтович? І знову українська пісня? Ні, дякую! У мене не так багато грошей, щоб їх на вітер пускати, а потім возитися з цензурою та просити, та доводити. Хай цим займається той, кому нічого робити...» [10, с. 85]. Попри різного роду цензурщину щодо української мови, української пісні та всього українського люду в тогочасній Росії Микола Леонтович залишився вірним найголовнішому багатству рідного народу, його душі – українській народній пісні, підні-

маючи її до небес як пташку, окриляючи нею всі сокровенні думки українця.

Чарівність української пісні приворожила малого хлопця з дитинства. Зазвичай в українському селі на вихідні збиралися дівчата й парубки біля млина, щоб поспівати та потанцювати. І був у тому селі, де зростав майбутній талант, скрипаль Яків Бандуренко, який умів так вигравати «горлицю», що здавалося «дивним, як цей вітряк залишається байдужим» [10, с. 3], а як дівчата підхоплювали ту або іншу пісню, то, здавалося, розливалася вона «як велика, широка ріка через пліт, через хати і лилася десь далеко в темне, синє, з ясними зорями, нічне небо» [10, с. 4]. Свою любов до народної пісні Леонтович проніс через усе життя, написав її на нотному папері, озвучивши неповторними голосами й залишивши її нащадкам. Символічним є те, що в тих чи інших спогадах виринає ім'я сільського скрипаля-самоука Якова, про якого так часто згадував сам композитор. Не можна не згадати і про роль музики в житті родини Леонтовичів, бо відомо, що батько-священик грав на трьох музичних інструментах, а мати гарно співала. Тому музика лунала, супроводжувала майбутнього композитора всюди. Батьки ж хотіли, аби він став священиком, однак ставши семінаристом, Микола Леонтович обрав інший шлях, який бачив ще дитиною. Він обрав шлях тих образів, які виринали в його уяві змалечку, розвинувши їх у нестримні, могутні мелодії звуків, що по краплинах вливаються в душу людини, торкаються її струн. Як зазначає музикознавець М. Гордійчук [4, с. 9], «вплив музичного побуту сім'ї доповнювався впливом співучої української вулиці», що й визначило подальшу майстерність композитора. Крім того, М. Леонтович займався записуванням народних пісень [4, с. 17; 10, с. 57–64; 14, с. 11, 13, 112], що вказує на його діяльність як фольклориста. Він зміг передати їх наступним поколінням, зосередивши свою увагу на тому, що «за кожною піснею бабусі Земляної малюється чиєсь життя, вбачається доля якоїсь людини» [10, с. 58], бо де ж ще можна розповісти «і про лихо, і про радість... як не в пісні» [10, с. 57]. Самі ж тогочасні респонденти, співаючи пісень М. Леонтовичу, розкривали душу народу, показували її в пісенних образах, порівнювали її з джерелом, що

ніколи не висихає. І ті образи народної пісні зумів розгледіти композитор, бо під час розучування тієї або іншої пісні, він сам подавав її художню інтерпретацію. Ось як пояснював М. Леонтович хористам пісню «Зашуміла ліщинонька»: «Ліщинонька – то є образ сумний у народній поезії, як і зозуленька... “Зашуміла ліщинонька” – пісня про кохання... Гадаю, що ідея пісні – “перемога”. У чому вона виявляється? – “А ми таки ходити будемо, одне друге любить будемо”... Є тут узагальнений образ дівчиноньки. Ви повинні уявляти собі її очі, обличчя, знати хату, де вона живе, ... глечики, які стоять у миснику в хаті» [14, с. 99–100].

Отже, образи, створені народом упродовж століть, були тим чудотворним джерелом неперевершеної творчості Великого різьбяр української музики, в душі котрого «злилися в неподільну єдність краса народної пісні й краса таланту» [4, с. 7], виплеканого нею. Ось так і «Щедрик» зі своїми образами надихнув композитора на створення шедевра світової культури. Як відомо, щедрівки – жанр народних величальних обрядових пісень, якими зустрічали початок нового хліборобського року, що починався наприкінці березня. Давні українці надавали особливої ваги початку сіяння в полі, тому й назвали Щедрим вечором ніч перед його початком. Цей вид пісенності був започаткований українцями-хліборобами, оскільки як назва «Щедрівка», так і процес віншування на Новий рік «в інших слов'янських народів, навіть у найближчих сусідів, є відсутніми» [5, с. 744; 25, с. 436]. На думку Олекси Воропая, святкування Щедрого вечора – «залишок стародавнього, імовірно, дохристиянського звичаю» [2, с. 135], що підтверджується образами «Щедрика», де є «ластівочка», «господар з господинею», «овечки», «ягнички» та «мірка грошей». «Ластівка» – символ весни й домовитості. Птаха на своїх крилах приносить сонячні дні. За народними віруваннями, на Явдохі, першого березня за старим календарем, з вирію повертаються ластівки [11, с. 347]. Птах – символ людської душі, блискавки, вітру, блискучих і гарячих променів сонця; перелітні птахи символізують вісників весни, приплуду, врожаю, добра, здоров'я і щастя. За свідченням усіх індоєвропейських народів, птах символізу-

вав образи блискавки, грому світла [8, с. 185–186], що знаходить також своє підтвердження в перекладі Г. Лозко «Велесової Книги», де ластівка-птаха постає в образі блискавки: «... і маємо летіти на ворогів, неначе ластівки швидкі й громовії...» [16, с. 169] («Ліетете на врзі іако ластіце борзі а гръмавіе» [16, с. 349]). А в «Щедрику» ластівка виступає провісником нового року в житті людини – вона пробуджує весну і її щебетання розпочинає й закінчує пісню-мініатюру, віншуючи родину з початком весни. Така емоційно-сміслова образність щедрівки досягається за допомогою градації «як за собу художнього зображення, смисл якого полягає в поступовому підсиленні або послабленні виразності» [25, с. 71] твору, що підтверджує високий рівень художньої майстерності творця щедрівки – народу. У музичній інтерпретації щедрівки Миколою Леонтовичем також було застосовано прийом підсилення та послаблення звукової виразності за допомогою нарощування емоційно-сміслових образів у передачі атмосфери свята приходу Весни в родинному колі за допомогою музичної інтерпретації. Інтонаційно-сміслові розмаїття, як словесно-образного контексту щедрівки, так і музичних образів інтерпретації композитора, підсилює відчуття «прекрасного», «свята», «родини і її господи», спонукає людину служити благородній меті творення Добра.

Микола Леонтович, який убачав в українській пісні смисл свого життя, виконав настанову свого вчителя – Нестора Марковича, який казав: «Учись, Колю. У тебе талант в руках. І хто знає, може ти колись відкриєш ті скарби, які заховані в піснях народу» [10, с. 25]. Микола Леонтович віднайшов той скарб – душу українця, українську пісню, про яку одна жінка, коли Леонтович збирав пісні, сказала: «Хіба можна всі пісні списати?.. Пісня, як те джерело. Хто його знає, скільки пісень люди склали...» [10, с. 57]. Пісня була для композитора життєдайним джерелом, усе своє життя він шукав «звукових барв, щоб якнайглибше і найправдивіше відтворити слово в музиці» [4, с. 6]. Прадавнє поетичне слово українського народу, його музична душа були справжнім натхненням в інтерпретаційній діяльності М. Леонтовича – видатної особистості в історії української та світової культури.

Література

1. *Бродзинський Я.* О народных песнях славян // Вестник Европы. – 1826. – № 13. – С. 42–55.
2. *Воропай О.* Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис. – К. : Оберіг, 1991. – Т. 1. – 455 с.
3. *Гнатюк В.* Українська народна словесність (В справі записів українського етнографічного матеріалу). – Відень : Виданне Союзу визволення України, 1917. – 49 с.
4. *Гордійчук М. М. Д. Леонтович.* – К. : Держ. вид-во образотворчого мистецтва і музичної літератури, 1956. – 104 с.
5. *Гром'як Р. Т., Ковалів Ю. І.* Літературознавчий словник-довідник. – К. : Академія, 1997. – 752 с.
6. *Гумилев Л. Н.* Этногенез и биосфера Земли. – Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1989. – 496 с.
7. *Давидюк В.* Первісна міфологія українського фольклору. – Луцьк : Волинська книга, 2007. – 324 с.
8. *Дмитренко М.* Символи українського фольклору. – К. : УЦКД, 2011. – 400 с.
9. *Дмитренко М.* Олександр Потебня як фольклорист. – К. : Сталь, 2012. – 536 с.
10. *Дяченко В.* Леонтович. – К. : Мистецтво, 1941. – 140 с.
11. *Кононенко О. А.* Слов'янський світ. – К., 2008. – 784 с.
12. *Костомаров М.* Об отношении русской истории к географии и этнографии (Лекция, читанная в Географическом обществе 10.03.1863). – К. : Институт рукопису АН України. – 19 с.
13. *Кузик В.* Микола Леонтович. Передмова до видання «Хорові твори» [Електронний ресурс]. – Ресурс доступу : www.composer-sukraine.org/index.php?id=2336.
14. *Леонтович М.* Спогади. Листи. Матеріали. – К. : Музична Україна, 1982. – 238 с.
15. *Личкова В.* Філософія етнокультури. – К. : ПАРАПАН, 2011. – 196 с.
16. *Лозко Г. С.* Велесова Книга – Волхownik. – Вінниця : Континент-Прим, 2007. – 520 с.
17. *Марченко Н.* Відображення звичаїв українського народу в колядках та щедрівках княжої доби // Література. Фольклор. Проблеми поетики. – К. : КНУ, 2012. – Вип. 36. – С. 175–183.
18. *Огієнко І.* Історія української літературної мови. – К. : Либідь, 1995. – 295 с.
19. *Потебня О.* Мова. Національність. Денаціоналізація. – Нью-Йорк : Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the USA, 1992. – 155 с.
20. *Потебня А. А.* Мысль и язык. – К. : СИНТО, 1993. – 192 с.

21. Різдвяні колядки. Дзвони Подолу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.stspress.com/products-page/cds/%D1%80%D1%96%D0%B7%D0%B4%D0%B2%D1%8F%D0%BD%D1%96-%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D1%8F%D0%B4%D0%BA%D0%B8-christmas-carols/>.

22. Словник іншомовних слів (СІС). – К. : Українська енциклопедія, 1985. – 970 с.

23. Франко І. Теорія і розвій історії літератури // Франко І. Літературно-критичні статті. – К. : Державне видавництво художньої літератури, 1955. – Т. 16. – С. 382–392.

24. Цигульська Т. Ф. Загальна та прикладна психологія. – К. : Наукова думка, 2000. – 190 с.

25. Чернописький М. Українська фольклористика. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. – 448 с.

26. Яценко М. Т. М. І. Костомаров – фольклорист і літературознавець // Слов'янська міфологія. – К. : Либідь, 1994. – С. 5–44.

27. Schönfeldt S. Weihnachtsgans und Lichterglanz. – Zürich ; Hamburg : Arche Verlag, 2004. – 144 S.

Примітка

¹ «Музична натура» – одна з характеристик, яку дав українському народові німецький гуманіст Й. Г. Гердер (1744–1803) після мандрівки Україною у XVIII ст. [див.: 27, s. 27].